

Heltai János Imre

A szociolingvisztikai szemlélet projektalapú formálása a középiskolában

A tanulmány a szociolingvisztikai tartalmak középiskolai reprezentációjának lehetőségeit keresi. Amellett érvel, hogy a szociális érzékenység és a pozitív anyanyelvszemlélet kialakításában kiemelt szerepet kaphat a szociolingvisztikai szemlélet és az ehhez kapcsolódó ismeretek további térnyerése. Szorgalmazza a többnyelvűség, a nyelvi hátrányos helyzet vagy a nyelvhasználati sokféleség közoktatásbeli megjelenítésének komplex, a nyelvi-szociológiai valóságba ágyazott megközelítését. Új munkaformák: a projektalapú oktatás, a modern digitális technika alkalmazásának a lehetőségeit vizsgálja a téma feldolgozásában. Mindehhez felhasználja egy, a Németh László Gimnáziumban megvalósult projekt tapasztalatait.

Anyanyelv-pedagógiai dilemmák a rendszerváltás után

A rendszerváltás óta eltelt két évtized nemcsak a magyar anyanyelv-pedagógia, de a magyar neveléstudomány számára is sok tekintetben az útkeresés időszaka. A korszakot a közoktatási rendszer radikális átalakulása nyitotta meg, az oktatás minden tényezője megváltozott a tágabb politikai-társadalmi háttértől a humántényezőkön át a technikai eszközökig. (Ennek anyanyelv-pedagógiai vonatkozásairól: Antalné 2003.) A neveléstudomány nemcsak érzekelte ezeket a változásokat, hanem reagált is rájuk: a nevelélmélet keresi az összhangot a magyarországi pedagógiai hagyományok és a modern világ kihívásai között, a praxisorientált neveléstudomány pedig felkészíti a tanártársadalmat az új kihívásokra.

Az elmúlt évek talán egyik legalapvetőbb dilemmája az, hogyan lehet a morális elemekre mint nevelési célra, valamint az empirikus tényekre mint nevelési módra koncentrálnó hagyományokat összeegyeztetni a modern társadalmakban üdvösnek tekintett pedagógiai célokkal és módszerekkel, amelyek leginkább a problémamegoldó kreativitást, a praktikus intelligenciát helyezik előtérbe (Sipos 2002: 80). Bár az erről való tudományos diskurzus évtizedek óta folyamatos, a tanári praxisban csak meglehetősen lassan nyernek teret az új megoldások (Gordon Győri 2009).

A kérdés a modern magyar anyanyelv-pedagógiában is megjelenik. A szabályozó dokumentumok megkülönböztetik „a képesség- és készségközpontú anyanyelvi nevelést” és az „ismeretközpontú anyanyelvi oktatást” (Antalné 2003: 412), ugyanakkor az ismeretszerzés hagyományának megőrzését, valamint a tartalom korszerűsítését egyaránt hangsúlyozzák. A legújabb gimnáziumi kerettanterv szerint az anyanyelvi nevelés alapvető feladatai a következők: 1. a nyelv mint változó rendszer megismerése; 2. a nyelvi kompetencia fejlesztése; 3. a nyelv társas, társadalmi szerepének tudatosítása, a nyelv és a gondolkodás viszonyának bemutatása (1). A szabályozó dokumentumok tehát – azt gondolom, helyesen – nem döntenek el a fent vázolt dilemmát. Az anyanyelv-pedagógiában azonban konszenzus alakult ki arról, hogy a megújulás iránya – a nyelvi rendszer megismertetésére való igény megtartásával – „az anyanyelvi kompetencia és a szociális érzékenység fejlesztése” (Antalné 2003: 414).

A dolgozat elsősorban ez utóbbi célra, a szociális érzékenység fejlesztésének a lehetőségeire koncentrálna. Talán ebben a tekintetben válik a legnyilvánvalóbbá, hogy a lexikális ismeretek közvetítése nem elégséges. A kiindulópont az, hogy a középiskolai anyanyelvoktatás témakörei közül a szociolingvisztikai tanulmányoknál válhat ez a nyelvpedagógiai cél a leginkább explicitté.

A szociolingvisztika megjelenése a közoktatásban

Az eddigi fejlemények

A szociolingvisztika bizonyos eredményei a legutóbbi időkben „szivárogtak be” az anyanyelv-pedagógiába és ezzel együtt a közoktatásba is. A szociolingvisztikai szemlélet kifejtette hatását az anyanyelv-pedagógia egészére, a szociolingvisztika kutatói az elmúlt évtizedekben rendszeresen foglalkoztak a tudományág iskolai aspektusaival. Kiss Jenő például (a dialektusok tekintetében) szorgalmazza a tanulók anyanyelviotthonosság-érzetének fejlesztését (Kiss 2000), Kontra Miklós pedig felhívja a figyelmet a hozzáadó nyelvpedagógiai szemlélet fontosságára a tanulói nyelvváltozatokhoz való tanári viszonyulás tekintetében (Kontra 2010: 57–58). Az anyanyelv-pedagógiai kutatás figyel a nyelvjárások témájának iskolai megjelenítésére is – a tanulás azonban nem sok bizakodásra ad okot: „Az általános tapasztalat szerint [...] az iskolai anyanyelvi órán még mindig nem fektetnek elég hangsúlyt a nyelv területi változataival kapcsolatos ismeretek tanítására és a nyelvjárások iránti pozitív attitűd kialakítására (Szabó 1977; Kiss 1995, 1999, 2010; Boros 2010)” – nyitja a témával foglalkozó cikkét Parapatics Andrea (2011). Ez nem meglepő, hiszen a dialektológia sokszor csak választható tárgyként jelenik meg a tanárképzésben is (Kiss 2003: 151).

A szociolingvisztikai szemlélet megjelent tehát a középfokú oktatásban. Két területen van ok a bizakodásra: egyrészt a dialektológiai megfontolásokhoz kapcsolódva, ezeket kiegészítve megváltozott a magyar nyelvváltozatok rendszerének a bemutatása. (Az új négyosztályos gimnáziumi kerettantervben ez a következő címszavakban jelenik meg: a nyelvhasználat társadalmi jelenségként való szemlélete, a saját és a környezet nyelvhasználatának a megfigyelése, a tömegkommunikáció nyelvhasználatra való hatásának a megfigyelése). Másrészt átalakult a nyelv művelés reprezentációja és értékelése (a kerettantervben: ismeret és véleményalkotás a nyelvtervezés kérdéseiről).

További lehetőségek

Álláspontom szerint azonban nem ilyen fejlett a magyarországi szociolingvisztikai kutatások egyéb aspektusainak iskolai megjelenítése. Bár a magyarországi beszélők igen nagy százalékban egynyelvűek, a kétnyelvűség kérdései sok honfitársunkat érintik valamilyen módon, nem is beszélve határon túli nemzetársaink nyelvhasználatáról. Bár címszavakban mindkét témát említi a kerettanterv is, egyrészt a téma szerteágazó volta, másrészt a kétnyelvűség kérdéseinek a mindennapi életre gyakorolt közvetlen hatásai miatt érdemes lenne nagyobb hangsúlyt kapniuk. A kétnyelvűség oktatási kérdéseivel a szociolingvisztika rengeteget foglalkozik (Kontra–Saly 1998; Osvát–Szarka 2003; Péntek 2004, 2008). Ennek ellenére a magyar közoktatásba kevésbé, leginkább csak a kétnyelvűség tényének bemutatása erejéig talált utat a téma. A két- vagy többnyelvűség kérdését hajlamosak vagyunk úgy kezelni, mintha csak a kétnyelvű közösségekben (azoknak is bizonyos típusaiban) volna releváns. Hasonló a helyzet a sok magyar párú kétnyelvű nyelvhasználót érintő nyelvcsere kérdésében is.

Budapesten élő gyakorló középiskolai magyartanárként tisztában vagyok azzal, hogy milyen akadályokba ütközik a szociolingvisztikai diverzitás bemutatása a mindennapokban. A tanulók világról való tudását, a tanúhoz, ezen belül is az anyanyelvhez való viszonyulásukat befolyásolja a lakóhelyük is (Kiss 1995, idézi Antalné 2003: 409). A nagyvárosi, a nyelvterület centrális részén elhelyezkedő gimnáziumokban sok tekintetben különösen elméletinek tűnik a szociolingvisztika tanítása: diákjaim anyanyelvváltozata, a városi köznyelv megítélésük és alapélményük szerint egyenlő a sztenderddel. Anyanyelvváltozatuk magas presztízsű, más nyelvváltozatokról kevés a tapasztalatuk, maguk egészen ritkán szembesülnek olyan helyzettel, amelyben nyelvváltozatukból nyelvi hátrány adódna. Szinte mindenféle saját tapasztalat, átélés híján szociális, szociolingvisztikai érzékenységük „természetes” fejlődésének a lehetőségei korlátozottak.

Ebben a helyzetben folyamatosan keresem annak a lehetőségét, hogy a szociolingvisztikai tanulmányok egyébként létező tétjét számukra is érzékelhetővé és átélhetővé tegyem. A továbbiakban eddigi legsikeresebb kísérletemet mutatom be, és elemzem abban a tekintetben, hogy miként sikerült feldolgozhatóvá, befogadhatóvá alakítani a nyelvhasználat és a nyelvváltozatok komplex viszonyainak a rendszerét. A kísérlet leírása arról is beszámol, hogyan lehetett úgy érzékelteni, sőt „megélni” a nyelvi szuperdiverzitást (Blommaert–Backus 2011; Vertovec 2012), hogy a szociális érzékenység fejlesztésének anyanyelv-pedagógiai célja valóban elsődlegessé váljon.

Az *Irány Vertike!* projekt

A projekt során a középiskolások úgy „léptek ki” saját szociokulturális, szociolingvisztikai közegükből, hogy közös tevékenységekre nyílt lehetőségük más társadalmi csoportokhoz tartozó, más nyelvváltozatokat beszélő fiatalokkal. Így olyan társadalmi és nyelvi tapasztalatokat szereztek, amelyek saját bevallásuk szerint gyökeresen átalakították a gondolkodásukat. A projekt ebben a formában valószínűleg egyszeri (bár elvben nem megismételhetetlen), valamint meglehetősen költség- és munkaerő-igényes, ráadásul – közvetlenül – csak néhány tanulót érintett. A bemutatandó tevékenység és az eredmények létrejöttéhez több speciális körülményre volt szükség (más intézményhez tartozó kolléga, előzetes tapasztalatok, kapcsolatok). Mindezek ellenére a következők miatt érdemes bemutatni a projektet: 1. Az eredmények egy egész osztály, sőt évfolyam anyanyelvi tanulmányaira jelentős hatással voltak. 2. A projekt során létrejövő termékek és a diákok által rögzített tapasztalatok évekig használhatók személyes praxisomban. 3. A projekt olyan panelekből, egységekből vált egésszé, amelyek egyenként vagy összességében mások számára is jól aktualizálhatók, alkalmazhatók.

A projektnek az *Irány Vertike!* nevet adtuk. Budapesti gimnazisták (a Németh László Gimnázium tanulói) és egy leszakadt kistérség, az Ormánság kistélepülésének, Sósvertikének a fiataljai dolgoztak együtt. A projekt úgy volt elsősorban anyanyelv-pedagógiai vonatkozású, hogy deklarált célja nem nyelvi jellegű volt, a résztvevők mintegy mellékesen tettek metanyelvi megfigyeléseket, ennél fogva a nyelvi valóság megélése és feltárása a maga természetességében történhetett. Arra törekedtünk, hogy a diákok ne csak maguk szerezzenek tapasztalatokat, hanem ezeket meg is osszák egyrészt diáktársaikkal, másrészt minden érdeklődővel. Ezt a kettős célkitűzés – a mintateremtés szándékával – úgy valósult meg, hogy a gimnazisták és a helyi fiatalok együtt hozták létre a település nem hivatalos honlapját: www.vertike.hu. Az elkészült weboldal a hátrányos helyzetű, kb. 200 fős kistélepülést mutatja be.

Munkánk minden szempontból klasszikus projekt volt (definíciójához lásd például Antalné 2003: 421), magán viselte a műfaj fontos definíciós jegyeit. A feladat túlmutatott az iskolai kereteken; konkrét és valóságos volt – működő, karbantartható és a település lakói számára hasznos, általuk használható honlapot igyekeztünk készíteni. Hangsúlyos volt a tanulók önálló munkája, felelőssége – a projekt több alprojektből állt össze, ezek mindegyikének megvolt a felelőse, a résztvevők egyéni készségeiket, képességeiket hasznosíthatták. Mindez túllépte a tantárgyak határait, demokratizálta a tanulást – a honlap megtervezéséhez, kialakításához, tartalommal való feltöltéséhez sokféle kompetenciára volt szükség. A demokratizáltság nem csak a tanár-diák viszonyban vagy a diákok egymás közötti kapcsolataiban jelent meg: a diákok nem tudták feladataikat úgy teljesíteni, hogy kapcsolatba ne kerültek volna a település lakosaival a kicsitől az idősebbekig. Az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének oktatójával, Bodó Csanáddal ketten koordináltuk a projektet. A tanári szerep tanácsadói, koordinátori volt: a honlap létrehozásához és működtetéséhez szükséges számítástechnikai megoldások megteremtésében például korántsem mi voltunk a kezdeményezők. Diákjaink a digitális nemzedék (Fenyő D. 2012) tagjai, tudásuk a számítógépről és az internetről tanáraik sokszorosa, így rendkívül könnyen alkalmazkodnak a digitális tanulási környezethez

(Gonda 2008). A továbbiakban a csoportunk, a munka- és ütemtervünk, a tapasztalataink és az eredményeink bemutatását a projekt anyanyelv-pedagógiai vonatkozásainak az ismertetése és elemzése követi.

Céljaink és tevékenységünk

A projekt ötlete Bodó Csanádtól származik, akinek a vezetésével a kétezres évek első évtizedében alakult egy, az ormánsági beások (saját nyelvhasználatukban – és ezért a továbbiakban itt is – bojások) nyelvcserejét vizsgáló kutatócsoport, amelynek doktoranduszként magam is a tagja voltam. A projekt szükségszerű előzménye tehát ez a szociolingvisztikai jellegű szakmai tapasztalat (Bodó 2006) és terepismeret. Csoportunk 2009 szeptemberében alakult, a Németh László Gimnázium akkor 11. évfolyamos diákjai önként jelentkeztek a projektre.

A projektnek sem az anyanyelv-pedagógiai, sem a szociolingvisztikai jellegét nem helyeztük előtérbe (ennek okait lásd az alábbiakban), a diákok egy hátrányos helyzetű település honlapjának az elkészítésére jelentkeztek. Úgyszintén nem hangsúlyoztuk, hogy a falu lakosságának jelentős része „cigány”, a tudományos osztályozás alapján (Kemény 2000) beás vagy oláh cigány származású. (A faluban ugyanakkor a bojásokat nevezik oláhoknak – utalva ezzel nyelvük bánáti román dialektushoz köthető eredetére –, az oláh cigányokat pedig kolompárokra). Az etnicitás kérdéseit ugyanis a projekt egésze során a maguk természetességében kívántuk kezelni – alkalmazkodva ezzel egyébként a falu lakosainak mindennapi gyakorlatához. A jelentkezők motivációi így nem voltak téma- vagy tantárgyspecifikusak, a diákok (a fiúk elsősorban) vagy a számítástechnikai „munkák” iránti érdeklődésből, a honlapkészítés lehetősége végett, vagy a „társadalmi tapasztalatok” megszerzése iránti vágyból, vagy csak a „kirándulás” kedvéért jelentkeztek. Hat diákkal, három lánnyal és három fiúval vágtunk neki a munkának.

2009 nyarán Bodó Csanáddal kétnapos előkészítő látogatást tettünk a faluban. Beszéltünk a polgármesterrel, a cigány kisebbségi önkormányzat vezetőjével és a falu közösségi házának alkalmazottjával a terveinkről. Elképzeléseinket örömmel fogadták, megegyeztünk abban, hogy a későbbi esedékes látogatásaink során használhatjuk a faluház közösségi tereit, könyvtárszobáját (ez vált projektünk sósvertikei bázisává, itt találkoztunk és dolgoztunk a helyi fiatalokkal, itt végeztük a gyűjtött tartalmak digitalizálását). 2009 szeptemberétől kéthetente tartottunk a gimnáziumban délutánonként projektmegbeszéléseket. Tevékenységünk egyik kiemelkedő eredménye a projekt résztvevői közötti kommunikációt elősegítő (nyilvános, 2013 januárjáig több mint 20 000 oldalletöltést számláló) blogunk (<http://vertike.blog.hu>), ennek segítségével a találkozók közti napokban is folyamatosan folytatni tudtuk a munkát. Csoportunkat „Sósvertike honlapjának létrehozásán dolgozó civilek közösségeként” határoztuk meg. Rendszeres találkozóinkkor először kialakítottuk a „játékszabályokat” (2), majd megterveztük első, 2009. októberi látogatásunkat Sósvertikén. Az őszi oktatási szünetben négy napot töltöttünk a faluban (szállást sajnos csak a szomszédos Sellyén kaptunk, reggel mentünk a faluba, este visszatértünk Sellyére). Ekkor sikerült bevonni a honlap munkálataiba 20–25 vertikei fiatal (ezzel kapcsolatba kerültünk a helyi fiatalság mintegy háromnegyed részével). Elmondtuk a vertikeieknek, hogy mi is a célunk: egy honlapot szeretnénk létrehozni a falujuknak, megmutattuk a blogot, és velük együtt kisebb alprojekteket terveztünk meg. Voltaképpen tisztáztuk, hogy milyen tartalmak kerüljenek a honlapra, illetve kiosztottuk a feladatokat. Ott-tartózkodásunk idején el is kezdtük ezeknek az alprojekteknek a megvalósítását. A blog segítségével pontosan követhető a munka menete, az alprojektek megvalósulásának az üteme. Az októberi látogatást követően a résztvevők a blogon számoltak be első benyomásukról, élményeikről (3). Íme néhány részlet:

„Egyáltalán nem tűnt elhanyagolt falunak. A faluházat is sokkal reménytelenebbnek képzeltem, ilyen szíves fogadtatásra (befűtött helyiség, frissen főzött tea) pedig nem is számítottam. Szerintem nagyon

is gyorsan és eredményesen sikerült megismerkednünk a fiatalokkal. E tekintetben nem vártam mást, fordított helyzetben én se ültem volna otthon.”

„végigjártuk a falu összes házát, mindenhová bekopogtunk, elbeszélgettünk az ott lakókkal, valamint lefényképeztük a házakat. Nagyon örültem, hogy mindenhol szívesen elbeszélgettek velünk (kivéve egy helyet...) [...] Meglepődtem, hogy mindenhol szóba álltak velünk, és ha félbehagyott munkájuk engedte, el is beszélgettünk, hiszen én arra számítottam, [...] hogy nem igazán akarnak majd szóba állni ezekkel a »pesti idegenekkel«.”

„Nagyon jó volt látni, megismerni a vidám kisgyerekeket, az egyre jobban érdeklődő nagyobbakat és a sokszínű felnőtteket. Lehet, hogy most mi csak 3 napjukat tettük színesebbé [...], de ők szerintem sokunk teljes gondolkodásmódját formálták át. Jó lett volna még maradni:).”

„Fantasztikus élményekkel lettem gazdagabb az eltelt 3 napban, és azt hiszem, sosem fogom elfelejteni. Az elején tényleg nem értették, hogy mire kell ez a honlap, egyesek szerint »eddig is megvoltak nélküle és ezután is meglesznek«. Tartottak tőlünk, mert azt hitték, hogy mi csak bunkó pestiek vagyunk, és személy szerint egy kicsit én is tartottam tőlük. Aztán a nap folyamán egyre többen dugták ki a fejüket a házakból, a gyerekek is elkezdtek kíváncsiskodni.”

„Először arra számítottam, hogy az egész projektből nem lesz semmi, és hogy lehet, hogy jobb lenne, ha inkább hazamennénk. De délutánra ez az egész megváltozott. Biztató volt számomra, hogy délután már egy komolyabb kis csapat gyűlt körénk a helyi fiatalokból.”

„Sok élménnyel lettem gazdagabb. Nem a hétköznapi értelemben élményről van szó, mint elmenni egy kalandparkba, gokartozni, hanem valami olyasmiről, amiről eddig nem is nagyon képzeltem volna, hogy van ilyen, illetve hogy ilyen érzés ezt megtapasztalni.”

A projekt további feladatait két szakaszban valósítottuk meg. Az elsőben, 2009. november eleje és 2010. június 25-e között a nyári sósvertikei munkánkat terveztük meg; napokra bontott ütemtervet készítettünk, elvégeztük a szükséges előkészületeket. Megterveztük a honlap szerkezetét és arculatát, felhasználva azokat az adatokat és információkat, amelyekhez ősszel jutottunk a faluban. A második szakaszban, 2010 nyarának elején 8 napot töltöttünk Sósvertikén. Ekkor csatlakozott hozzánk régi ormánsági kutatócsoportunk egy tagja, a londoni UCL School of Slavonic and East European Studies tanára. További adatokat gyűjtöttünk, képeket és videókat készítettünk, a kisebbekkel is sokat foglalkoztunk (aszfaltrajzverseny, faluolimpia stb.). A célunk az volt, hogy ott-tartózkodásunk utolsó napjára a honlap elkészüljön – ez 90%-ban meg is valósult, csak kevés utómunkára volt szükség. Az eredmények bemutatását ottlétünk utolsó napjára terveztük. Ekkor a település minden lakosát meghívtuk a faluházba, hogy kivetítőn bemutassuk számukra a honlapot. Prezentációnkat mintegy 40-50 falubeli látta, tehát a lakosság körülbelül negyede.

Mindeközben törekedtünk arra, hogy munkánk és a készülő honlap minél szélesebb körben ismertté váljon. A résztvevőket rendszeresen tájékoztattuk a projekt eseményeiről. A Németh László-napon, a gimnázium iskolánapján bemutattuk az intézmény szélesebb közönsége előtt is, erre a csoport minden tagja külön prezentációt készített (4). Lehetőségünk adódott arra, hogy a XIII. kerületi (ide tartozik iskolánk) önkormányzati újságban egy rövid tájékoztatót jelentessünk meg a projektről. Továbbá részt vettem egy németországi workshopon (*Toleranzziehung in Europa – Das Allheilmittel für Integration?*), amelyen bemutattam a munkánkat (5). Indultunk egy közönségsvavazós videopályázaton is (*Önkéntességgel a roma integrációért*); erre készült filmünket ugyancsak feltöltöttük a honlapra (6).

Anyanyelv-pedagógiai vonatkozások

Bár ezt nem tettük explicitté a résztvevők számára, a projekt – a vezetők szakterületéből következően is – elsősorban szociolingvisztikai, így pedig anyanyelv-pedagógiai jellegű volt. Célként az fogalmazódott meg,

hogy a más nyelvi kódokat, regisztereket használó falubeli fiatalokkal való érintkezésben a résztvevők maguk kezdjék értelmezni a nyelvi, nyelvhasználatbeli különbségeket – hogy azután ezeket a tapasztalatokat együtt dolgozhassuk fel. A diákoknak lehetőséget kívántunk adni, hogy saját tapasztalataik alapján jöjjenek rá arra, hogy miként függenek össze a társadalmi különbségekkel a nyelvi, nyelvhasználati különbségek, hogy az előbbiek leírhatatlanok a nyelvi sokféleség figyelembevétel nélkül. Az anyanyelvi nevelés kiemelt célját, a szociális érzékenységre nevelést ilyen módon nagyon egyértelműen és tapasztalatom szerint hatékonyan lehetett előtérbe állítani. A továbbiakban bemutatom a projekt – nem csak áttételes – anyanyelv-pedagógiai aspektusait.

Diákjaink az első, októberi látogatáskor nagyon aggódtak, hogyan fognak „szót érteni” a helyi fiatalokkal. A falubeliek nyelvhasználatáról szerzett tapasztalatok végül pozitívak, ugyanakkor nagyon újszerűek is voltak. Tudatosan indítványoztuk olyan alprojektek létrejöttét, amelyekkel nemcsak a dialektális és szociolektális sokszínűség vált érzékelhetővé, de az eltérésekből adódó következményekkel is szembesülhettek a tanulók.

A gyerekekkel és a fiatalokkal úgynevezett „iskolatörténeteket” rögzítettünk digitális diktafonra (7). A falubeliek elmesélték egy-egy emlékezetes iskolai élményüket, amelyek aztán írásban kerültek a honlapra (iskolatörténetek). Az alprojekt során diákjaink érzékelték, mi jellemzi partnereik nyelvi viselkedését a formalizáltabb kommunikációs szituációban. Interjúkat készítettünk a polgármesterrel (8), a faluházban dolgozó programszervezővel is (9). Ezek szerkesztett formában kerültek a honlapra. Ennek a tevékenységnek a fő érdekessége nyelvhasználati szempontból az volt, hogy a formalizáltabb beszédmód, a törekvés a hivatalos stílus használatára csökkentette a résztvevők közötti nyelvi különbségeket, a mindenkinek szokatlanabb nyelvi szituáció kiegyensúlyozottabb helyzetet teremtett.

Német (és részben angol) nyelven interjú készült egy, a településen élő holland férfival (10). Az egész Dunántúlhoz hasonlóan Sósvertikén is jellemző, hogy a nyugatiak ingatlanokat vásárolnak, és ezzel hatást gyakorolnak a beszélőközösségek többnyelvűségi viszonyaira (Heltai 2012). Interjúalanyunk ingatlankereskedő, felesége bojás származású és sósvertikei. A házaspár a falu legnagyobb ingatlanában lakik, és már tíznél több házat adott el a faluban nyugati tulajdonosoknak. Ilyen módon – legalábbis nyaranta – az elsősorban német és holland anyanyelvű külföldiek részévé válnak a sósvertikei nyelvi valóságnak. Ez a fajta, Budapesten a város méreténél fogva ilyen mértékben nem tapasztalható többnyelvűség újfajta tapasztalat volt a diákjaink számára.

A többnyelvűség témája azonban ennél jóval kiterjedtebben jelent meg a projektünkben. Diákjaink már az őszi látogatáskor érzékelték, hogy a falubeli „cigányok” (elsősorban idősebb korosztályai) nem csak magyarul beszélnek, ezért hazatértünkkor foglalkoztatni kezdték őket a téma megjelenítésének a lehetőségei. Bodó Csanáddal törekedtünk arra, hogy az Ormánság történetét, múltbéli és jelenlegi etnikai összetételét megismertessük a diákokkal, külön kitérve az ormánsági bojás közösségek történetére és nyelvhasználatuk, kétnyelvűségük jellegzetességeire. A falu „cigány” lakosságának többségét ők alkotják (jó részük egy közeli telepről költözött a faluba az előbbi felszámolásakor), de akadnak távolabbról a faluba került oláh cigányok is.

Októberi látogatásunk során kitűnt, hogy ez a kulturális és nyelvi sokszínűség fontos jellemzője, sőt meghatározója a településnek. Éppen ezért úgy döntöttünk, hogy egyik alprojektünk középpontjába állítjuk Balogh Jánosnak, a falu egyik bojás lakójának az interneten is fellelhető önéletrajzát (Karcolatok – egy ormánsági beás cigány emlékei) (11). Úgy határoztunk – és erre engedélyt kértünk Balogh Jánostól –, hogy önéletrajzának egy-egy epizódját fotóképregények formájában dolgozzuk fel a honlapon. Ez az alprojekt több szempontból szerencsés ötletnek bizonyult. Megvalósítása változatos munkaformákat és tevékenységeket igényelt. A fotók elkészítésében a kisebbektől a nagyobbakig mindenki részt tudott venni, a szövegek megalkotása külön munkacsoport feladata volt, és többen élvezték a képregényszerkesztő program használatát is. A munkában részt vevő diákok azonban többféle nyelvi-nyelvhasználati dilemmával

is találkoztak. Erről Bodó Csanád számolt be a blogon: „A C betű c. történet egy-két mondatát bojásul adtuk az öreg cigányt játszó kisfiú szájába. Ehhez megkértünk néhány helyi bojást, hogy fordítsák le nekünk a mondatokat. Miközben ezen dolgoztunk a faluház kertjében álló fűzfa alatt, Cece felvetette, hogy miért nem fordítjuk le az egész képregényt bojásra. Marika néni ugyan lázas betegnek érezte magát, mégis rögtön nekilátott a teljes szöveg fordításának. Néhány mondattal hirtelen nem boldogult, máskor nekünk volt nehéz leírni a bojás mondatokat. [...] De arról is eltűnődöttünk, hogy milyen az, amikor egy bojás képregényben hirtelen magyarul kezdenek beszélni. Erre egyébként szükség volt, mert a történet címét adó C betű »cigány«-t jelent a kórházi zárójelentésen, de bojásul ezt máshogy mondják, ebben a nyelvben és faluban a *cígán* szó azt jelenti, hogy romani nyelven beszélő »kolompár«. És Balogh János épp annyira nem az, mint amennyit erről egy főorvos tudhatott 30 éve.” (12)

A képregények mellett az interneten népszerű „székely nyelvlecke” (13) mintájára bojás és kolompár „nyelvleckét” készítettünk (14). Ezekhez a hangzóanyagot vertikeli beszélőktől gyűjtöttük össze. A felvételek valódi anyanyelv-pedagógiai „win-win szituációt” jelentettek. A helyiek örültek annak, hogy egyébként kis presztízsű nyelvükre kíváncsiak voltunk, diákjaink (és a helyi fiatalok) pedig azt tapasztalhatták meg, hogy ezek az idős emberek olyasféléket tudnak, amelyekről ők korábban nem is hallottak, amelyekkel nem is törődtek. A fiatalabb bojás és kolompár résztvevők is újdonságként konstataálták, hogy kiemelten figyeltünk ezekre a nyelvekre.

Összefoglalás

A fent bemutatott alprojektek közös vonása a digitális technika és a tevékenység-központúság elvének a középpontba állítása, valamint az utóbbival összefüggésben a változatos munkaformák tudatos alkalmazása. A honlap és a közösségi blog olyan „demokratikus teret” teremtett, ahol a nyelvváltozatok szociális beágyazottságának a jelentősége csökkenhetett: az internet számos írott műfaja (blog, chat) sok tekintetben közelíti a szóbeli kommunikáció jellegzetességeihez, egyéb írásbeli műfajokhoz képest kevésbé normatív nyelvhasználatot is elvisel, és ez a tény megkönnyítette a nyelvi különbségek áthidalását, a közös munkát több alprojekt esetében (képregény, nyelvlecek). A falubeliek közül a legtöbben csak az iskolában férnek internethez, és a település közösségi tereiben küzdöttünk az internetkapcsolat hiányával (ez a fő oka annak is, hogy a honlapon berendezett chatszoba nem vált igazán kedveltté). Ennek ellenére az internet (iskolai) használata minden részt vevő fiatal életének mindennapi része, és mindannyiuk számára motivációt jelentett a digitális technikára alapozott munka.

A tevékenységek megszervezésekor ügyeltünk arra, hogy lehetőség szerint a budapesti és a helyi fiatalok együtt dolgozzanak, továbbá hogy az idősebb generációk tudása, munkája is elengedhetetlen legyen egy-egy cél eléréséhez. Másik alapelvünk az volt, hogy a résztvevők mindegyike autonóm lényként vegyen részt a munkában. A résztvevők egymásra voltak utalva; mindenki személyes motivációja és munkája kellett a sikerhez, ez viszont csak szoros együttműködéssel volt elérhető.

A legnagyobb sikerünknek azt tekintem, hogy a projekt a nyelvi valóságot a maga sokféleségében tudta megközelíteni. Előtérbe kerültek a nyelvhasználat dialektológiai vonatkozásai mellett a szociolingvisztikának a közoktatásban nem feltétlenül hangsúlyos területei is. A Magyarországon meglepően sok beszélőközösségben jelen lévő kétnyelvűségnek, a nyelvcserének, a nyelvi hátrányos helyzetnek vagy akár csak a nyelvváltozatok sokaságának és sokféleségének a témájával a projekt úgy szembesítette a résztvevőket, hogy nemcsak maguk e jelenségek, hanem azok gyakorlati, tehát iskolai, társadalmi következményei is nyilvánvalóvá váltak. Ezek a kérdések a közösen végzett munka során létrejövő személyközi kapcsolatoknak köszönhetően nem elvi-elméleti síkon foglalkoztatták a budapesti vagy a vertikeli résztvevőket, hanem mindennapi, megélt valóságként vonultak be az életükbe. A heterogenitás megismerésével anyanyelvszemléletük árnyaltabbá,

előítélet-mentesebbé, gondolkodásuk problémaorientáltabbá, nyelvi és szociális értelemben érzékenyebbé, sokrétűbbé vált.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes 2003. Az anyanyelvi nevelés új stratégiái. *Magyar Nyelvőr* 407–426.
- Blommaert, Jan – Backus, Ad 2011. Repertoires revisited: 'knowing language' in superdiversity. *Working Papers in Urban Language & Literacies* 67. <http://www.kcl.ac.uk/innovation/groups/ldc/publications/workingpapers/67.pdf> (2013. január 28.)
- Bodó Csanád 2006. Nyelv vagy nyelvjárás? Státustervezés a moldvai magyar és a dél-dunántúli bojár nyelvvaltozatok körében. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége. Kolozsvár. 53–62.
- Boros Ildikó 2010. Mit tudnak a veszprémi nyolcadikosok a nyelvjárásokról? In: Hári Gyula – H. Tóth Tibor (szerk.) *Regionalitás és nyelvjárásosság Veszprém megyében*. Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Veszprém. 59–63.
- Fenyő D. György 2012. Digitális nemzedék. *Anyanyelv-pedagógia* 2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=388> (2013. január 28.)
- Gonda Zsuzsa 2008. Az interaktív tábla alkalmazása az anyanyelvi órán. *Anyanyelv-pedagógia* 2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=46> (2013. január 28.)
- Gordon Győri János 2009. *Magyartanítás a gyakorlatban*. <http://www.ofi.hu/tudastar/hidak-tantargyak-kozott/magyartanitas> (2013. január 28.)
- Heltai Borbála 2012. *Külföldi betelepülők hatása egy többnyelvű magyarországi beszélőközösségben*. <http://www.nytud.hu/alknyelvdok12/proceedings12/proceedings12.pdf> (2013. január 28.)
- Kemény István (szerk.) 2000. *A magyarországi romák*. Útmutató Kiadó. Budapest.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kiss Jenő 1999. Nyelvhasználat, szociolingvisztika, iskola. In: V. Raisz Rózsa – H. Varga Gyula (szerk.) *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. MNyTK. 212. Budapest. 395–400.
- Kiss Jenő 2000. *Magyar nyelvjárástani kalauz*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelvi Tanszék. Budapest.
- Kiss Jenő (szerk.) 2003. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kiss Jenő 2010. Anyanyelvi órák a középiskolában: egy fölmérés tanulságaiból. *Magyartanítás* 5: 24–25.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- Kontra Miklós – Saly Noémi 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Osiris Kiadó. Budapest.
- Osvát Anna – Szarka László (szerk.) 2003. *Anyanyelv, oktatás – Közösségi nyelvhasználat*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest.
- Parapatics Andrea 2011. Pozitívan a nyelvjárásokról – az iskolában is. *Anyanyelv-pedagógia* 4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=347> (2013. január 28.)
- Péntek János 2004. *Anyanyelv és oktatás*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. Budapest. 136–152.
- Sipos Lajos 2002. Új törekvések a humán tárgyak tanításában. *Iskolakultúra* 9: 80–86.
- Szabó Károly 1977. Tájnyelv és anyanyelvi nevelés. *Magyartanítás* 4: 163–166.
- Vertovec, Steven 2012. *Superdiversitát*. http://www.migration-boell.de/web/integration/47_3487.asp (2013. január 28.)

- (1) Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára. http://kerettanterv.ofi.hu/3_melleklet_9-12/index_4_gimn.html (2013. január 28.)
- (2) http://vertike.blog.hu/2009/10/02/jatekszabalyok_7 (2013. január 28.)
- (3) <http://vertike.blog.hu/page/3> (2013. január 28.)
- (4) http://vertike.blog.hu/2010/04/13/pezentaciok_no_1 (2013. január 28.)
- (5) http://www.eao-otzenhausen.de/index.php?view=details&id=235%3Atoleranzeroziehung-in-europa-das-allheilmittel-fuer-integration&option=com_eventlist&Itemid=89&lang=de (2013. január 28.)
- (6) <http://vertike.hu/hu/videok.html> (2013. január 28.)
- (7) <http://vertike.hu/hu/tortenetek.html> (2013. január 28.)
- (8) http://vertike.hu/hu/interju_borocz_zsolt.html (2013. január 28.)
- (9) http://vertike.hu/hu/interju_horvath_melinda.html (2013. január 28.)
- (10) http://vertike.hu/hu/interju_pim.html (2013. január 28.)
- (11) <http://www.kispad.org.hu/baloghjanos.php> (2013. január 28.)
- (12) http://vertike.blog.hu/2010/06/29/keszul_a_vilag_elso_bojas_kepregenye (2013. január 28.)
- (13) <http://www.youtube.com/watch?v=1MTj24WARmY> (2013. január 28.)
- (14) <http://vertike.hu/hu/nyelvtalcalok.html> (2013. január 28.)

Heltai, János Imre

The project-based framing of sociolinguistic view in secondary school

The study discusses the possibilities of representing sociolinguistic content in secondary school. It argues that the sociolinguistic view and the further expansion of other related knowledge plays an outstanding role in developing social sensitivity and a positive firstlanguage approach. It argues for embedding the representation of multilingualism, underprivileged linguistic situation, or the diversity of language use into a complex linguistic-sociological reality. It investigates the possibilities of applying new work forms, project-based teaching and modern digital techniques for this topic. For this purpose it makes use of the experience of a project carried out in Németh László secondary school.

Kulcsszók: szociolingvisztika, többnyelvűség, szociális érzékenység, projekt, honlap

Keywords: sociolinguistics, multilingualism, social sensitivity, project, website

Az írás szerzőjéről

Heltai János Imre

Németh László Gimnázium, Budapest, Magyarország

[heltai.janos\[kukac\]gmail.com](mailto:heltai.janos[kukac]gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0001-9674-0115>